

Az előszállási uradalom majorságai a 20. században

Radák Kálmán

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

— Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató

Bevezetés

A zirci apátság előszállási uradalma a 19. század közepétől egy folyamatos fejlődésen ment keresztül, mind gazdaságilag, mind társadalmilag. Ennek a legfontosabb szegmense a terület kerületekbe és azok majorságokba történő szervezése. A tudatos fejlődési folyamatnak köszönhetően a 20. század első felére az ország egyik legfejlettebb tőkés gazdaságává fejlődött. Az előszállási uradalom fejlődése egy sikeres korszak a rend és a nagybirtok történetében, mely 1945-ben, a földosztással ért véget. Az előszállási nagybirtok egyik specifikuma abban állt, hogy mindvégig szem előtt kellett tartania, hogy a ciszterci rend fennmaradása, léte, Előszállás jövedelmezőségétől függött.¹

Az első világháború idején érte az első csapás a nagybirtokokat, mikor az alkalmazottak nagy része beállt a magyar hadseregbe katonának. A háborús nyomor hatására növekedett a nagybirtokellenes hangulat, melyet a tanácskormány intézkedései és a Nagyatádi-féle földreform is csak részben orvosoltak. Az új határok között a megmaradt uradalmaknak is fel kellett mérniük lehetőségeiket. Az 1920 utáni gazdaságpolitikai viszonyok pedig nem segítették a magyar mezőgazdaság fejlődését. A kormányzat nem támogatta a mezőgazdasági árutermeletést, így a nagybirtokok számára egyetlen járható út maradt: tőkeinvestációval, technikai átalakítással és termékszerkezet-váltással alkalmazkodni a megváltozott gazdasági körülményekhez. A 20-as évek második felében eladhatatlan mennyiségű termékkészlet halmozódott fel az agráriumban, így a válság által generált nagyarányú áresés csak idő kérdése volt. Az 1938 után nyilvánvalóvá váló világháborús készülődés, a politikai eltolódás megnyitotta Olaszország és Németország piacait az agrárium termékei számára, mely fellendülést hozott. Ez az időszak volt a még létező magyarországi nagybirtokok utolsó jól működő periódusa. Bár Gömbös Gyula kormánya is próbálkozott földosztással, a nagybirtokrendszer felszámolására csak a második világháború után került sor.

| ¹ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

Az uradalom területi felosztása

1. táblázat. Az uradalom majorsági felosztása 1895-ben. (Készítette a szerző 2023-ban)

Kerületek	Majorok
Előszállás	Előszállás, Gulyamajor, Kelemenhalom
Róbertvölgy	Róbertvölgy és Györgyszállás
Nagykarácsony	Nagykarácsony
Kiskarácsony	Kiskarácsony, Antalmajor
Ménesmajor	Herczegfalva, Ménesmajor
Kokasd	Kokasd és Kiskokasd
Nagyvenyim	Nagyvenyim és Határ völgy
Kisvenyim	Kisvenyim, Felsővenyim
Mélykút	Mélykút és Bernátkút

A gazdatisztek

Az 1895-ben kialakított gazdasági kerületek 1945-ig fennálltak. A zirci apátság tisztviselőinek szolgálati szabályzata szerint az előszállási jószágkormányzó mint hivatalfőnök az uradalom összes alkalmazottja felett rendelkezett. Az uradalom központi vezetése két rendtag irányította, akik okleveles középiskolai tanárok és okleveles gazdák voltak. Mindegyik kerület élén egy-egy okleveles gazdatiszt állt, köztük voltak felosztva a majorságok, ahol életvitelszerűen éltek. A gazdatiszti fizetés kombinált volt, ami készpénzből és természetbeni juttatásból állt. Számukra az állás a nyugdíj eléréséig szóló munkalehetőség volt. A gazdatisztek 35 évi szolgálat után nyugdíjba mehettek. Nyugdíjuk évi 5400 pengő² volt, mely 1930-ban megfelelt egy miniszteri tanácsos nyugdíjának.³

Az uradalom kerületei gazdaságilag független egységek voltak, melyek saját gazdasági felszereléssel, gépműhellyel, gépekkel ellátva, önálló állattartással rendelkeztek. A gazdatisztek gazdaságilag képzett emberek voltak, akiket az uradalom jól megfizetett, amiért feltétlen hűséget és fegyelmet követelt. A gazdasági ügyintézés alól mentesítést kaptak, pénzt nem kezeltek, egyedül az időszaki kimutatásokat, a termény- és anyagszámadást, illetve azok segédkönyveit kellett vezetniük. Kiváló mezőgazdasági szakemberek, de emellett kereskedői, birtokigazgatói, földmérnöki ismeretekkel is rendelkeztek. Neki kellett beosztani a munkaerőt, az igásokat, és a napszámosokat. Kötelességük közé tartozott a kerületekben és a majorságokban dolgozó napszámosok és summások étellel, megfelelő szállással történő ellátása, az éves cselédek felmondásának elfogadása, újak felfogadása, de minden esetben tájékoztatással tartoztak az uradalom jószágkormányzója felé. A gazdatisztek lakást kaptak, mely szolgálati helyükön, a kerületekben álltak. Tiszti lakok többségében 3–5 szobás, zsindeyes tetővel ellátott házak voltak.

A pénzbeli juttatáson kívül természetbeni javadalmazásban — illetményföld — is részesültek, amely két részre oszlott. Egyrészt megkapták a ház körüli kertet, amelynek nagysága kb. két magyar hold, és külön további három hold szántót.⁴ Az illetményföldek műveléséhez

² FARKAS 1982: 57.

³ FARKAS 1982: 60.

⁴ FARKAS 1982: 58.

az uradalom minden segítséget megadott. Szolgálatuk teljesítésére kétlovas fogatot, és egy kocsist biztosított. A fogatot kizárólag szolgálati ügyekben vehették igénybe, bár időnként magáncélokra is felhasználhatták, például templomba járáshoz, vasútállomásra, szomszédos kezelőtisztek meglátogatására. A gazdatiszt postai, küldönci, bevásárlási szolgálatra, úgynevezett kisbérest foglalkoztathatott, de csakis szolgálatból fennmaradó idejében.

A tisztviselők a mezőgazdasági szolgálatban eltöltött idejük alapján léptek a hivatali ranglétrán. Így válhattak gyakornokokból gazdasági segéd-tisztek, segédállatorvosból állatorvos, majd főállatorvos és később állat-egészségügyi tanácsos, illetve intézőből főintéző és felügyelőből főfelügyelővé.

A gyakornokok és segéd-tisztek kifizetése havonta történt. A szolgálatért járó pénzüsszeget és a ruhapénzt kézhez kapták, de a koszt-pénzt a kezelőtiszt osztotta be. A természetbeni járandóságuk egy bútorozott szoba és egy kisbéres, aki személyes szolgálataukra állt. A gyakornokok kétéves uradalmi tevékenység után segéd-tisztek lettek, és mindaddig ebben a beosztásban maradtak, amíg intézővé nem nyertek kinevezést.

Az uradalmi tisztviselők apáti rendelkezés értelmében a gazdasági év eredménye alapján jutalomban voltak részesíthetők. Kiküldetésük során szerény eszközökkel rendelkezhetek. Vasúton II. osztályon, hajón I. osztályon utazhattak, bérautót csak kivételes esetben vehettek igénybe. Szállodák közül a középosztály számára bérelhetők jöhettek számításba.⁵ Étkezési költség címen a polgári étkezés költségét számolhatták el.⁶

A majorsági cselédség

A tudatos tőkés gazdaság fejlődési folyamatának az egyik fő letéteményese az uradalom cselédsége volt. Kisbirtokon cselédsorban lenni általában véve nem az egész életre szóló hivatás volt. Itt a béreslegény legtöbbször munkaadója asztalánál vagy konyháján étkezett, és gyakran csak mérsékelt gabona- vagy pénzfizetést kapott. Alvóhelye rendszerint az istálló volt. A cselédlakás és a nagyobb jövedelem hiánya kizárta a családalapítást, s ha fészekrakásra került a sor, más munka után nézett a kisbirtokos béreslegénye.

Az uradalmak világa már tudatosan magához láncolta az uradalmi cselédeket. Az uradalmi cselédség az uradalmak legmegbízhatóbb munkaerejévé vált. A gazdálkodás rendje, a puszták élete a cselédsorban lévők sokszínű rétegződését teremtette meg.

A cselédeknek nemcsak kereseti viszonyaik, életkörülményeik, hanem világnézetük és természetük is más volt, mint az uradalomba kerülő vándormunkásoké: a falubeli aratóké, napszámosoké. A cseléd és munkaadója viszonyát maga a mezőgazdasági munka természete szabta meg. A cseléd a termelésnek sokkal közvetlenebb részese volt, érdeke gazdája érdekével sok tekintetben egybeesett, a közöttük levő összhang is másképp alakult, mint például az ipari munkában.

Az előszállási uradalom, amelyben a 20. század elejétől gyors gazdasági felfutás volt tapasztalható, az 1920–1930-as években az ország második legjobban működő gazdaságává vált,

⁵ FARKAS 1982: 59.

⁶ FARKAS 1982: 61.

melyhez az alapokat a 19. század első felében rakta le. A 19. század végén, az uradalom területén és környékén gyér volt a lakosság. A munkásokat Herczegfalváról, Dunaföldvárról, Duna-penteléről, Perkatárról, Rácalmásról, Alapról, Sárbogárdról és Sárszentmiklósról toborozták.⁷ A falvak agrármunkásaiból a főbb mezőgazdasági munkák idején az uradalom vezetése nem tudott elegendő munkaerőt felfogadni. A munkaerő enyhítésére azt a megoldást választották, hogy több évbéres cselédet szerződtettek, köztük gyalogmunkásokat. Az évbéres személyzet az előszállási kerületben a 19. század végén, 20. század elején a számadó juhászból, 11 juhászbajtárból, 12 mesteremberből, 8 felügyelő cselédből, 13 igáskocsisból, 35 szekeresbéresből, 10 gyalogbéresből, 35 ostorosbéresből, 3 kiskocsisból, 3 tehenesből állt.⁸

A cseléd és gazda viszonyát rendező 1907. évi 45. törvénycikkely segítette a cselédek magatartásának formálásában. A századfordulón az előszállási uradalomban a cselédváltás kevés esetben fordult elő. Az elmentek helyére mindig több jelentkező akadt, mint amennyit alkalmazni tudtak. Ennek az a magyarázata, hogy az előszállási uradalom volt a környék egyik legjobban fizető mezőgazdasági nagyüzeme. A cselédek termény-, és földjárandóságot kaptak. Állattartásuk lehetővé tette, a kiöregedett cselédek kegydíjban részesültek. Az uradalmi cselédcsaládok a konvencióból meg tudtak élni; az orvost, a patikát, az egyházi díjakat az uradalom fizette. 1907. október 1-jétől 1908. június végéig az uradalom orvosi díjakra 2242 koronát, temetkezési költségekre, egyházi díjakra 811 koronát, gyógyszerekre 1500 koronát fizetett.⁹ Javultak a lakásviszonyok, 1912-ben több uradalmi pusztán külön lakása volt a cselédeknek.

Az uradalomban a konvenció cselédek száma egy 1930-as adat szerint 1240 fő, akik között 52 iparos volt. Az egészkonvenció cseléd 965 fő, a többi pedig fél és háromnegyed. A közcseléd évente kapott 50 pengőt, 6 q búzát, 8 q rozst, 4 q árpát és 2 magyar hold illetményföldet. A közcseléd tarthatott 2 tehenet, 2 anyasertést és ezek szaporulatait, kapott még 16 kg sót,¹⁰ lakást, tűzifát, gyógyszert és orvosi ellátást. A nagycsaládosoknak az uradalom továbbra is 3 gyermek után további 1 q kenyérgabonát és 20 pengő szülési segélyt juttatott.¹¹ A cseléd 30 évi szolgálat után kegydíjban részesült.¹²

Az 1931. évi statisztika szerint az uradalomban már 1850 cselédet alkalmaztak. Ebből egészkonvenció volt 750 fő, akik családtagjaikkal együtt mintegy 4 ezer főt tettek ki. Az uradalom a cselédségnek évente 65 ezer pengő készpénzt fizetett ki, ezen túl állta az orvosi, kórházi költségeket, a patikaszeres árát, és ehhez járultak még a kegydíjak és egyéb juttatások, köztük a jutalék, melyek összesen további 44 ezer pengőt¹³ tett ki. A konvenció gabona 667 vagon rozst, 53 vagon búzát, 34 vagon árpa, 2025 hold illetményföld¹⁴ volt. Utóbbihoz az uradalom a föld felszántásával, elvetésével, a termény házhoz szállításával járult, de a malomjárás is az uradalom feladatai közé tartozott. Az 1500 darab¹⁵ cselédtehén tartása az uradalom kötelessége volt, ugyanakkor részes kaszálást is juttatott a cselédeknek. A téli takarmányozás és az

⁷ Az előszállási ugj. 1726–1945.

⁸ Az előszállási ugj. 1726–1945.

⁹ FARKAS 1982: 59.

¹⁰ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹¹ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹² FARKAS 1982: 62.

¹³ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹⁴ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹⁵ Az előszállási ugj. 1726–1945.

alomszalma az uradalom készletéből járt a cselédeknek, a cselédgulyát uradalmi pásztor őrizte. A cselédek sertéskondájának (mintegy 5 ezer állat) őrzése szintén uradalmi feladat volt. A kánászt az uradalom fogadta fel és fizette, s az uradalmi legelőn tartották a sertéseket. Az uradalom lakást és tüzelőt nyújtott a cselédeknek, és fizette közterheiket.

Az 1936–1937. gazdasági évben 1938 középcseléd¹⁶ állt szerződéssel szolgálatban. Ezekon kívül volt még 48 gépkezelő és kézműves iparos, 24 malommunkás és gépműhelyi alkalmazott. Ide sorolta az uradalmi vezetés a 41 fő dohánykertészt is, akik felesben művelték az ültetvényt. A gazdatiszti személyzet a korábbi évekhez képest nem változott, továbbra is 21 főből állt, de volt még 12 fő nyugdíjas gazdatiszt is.¹⁷ Fizetett még az uradalom 9 tanítót. A cselédség a naturáliákkal együtt 1 millió 693 ezer 123 pengő értékű fizetséget kapott, melyből egy cselédre 830 pengő¹⁸ esett. Ez az összeg tartalmazza a félkonvenciósok bérét is. 1937-ben a kegydíjasok száma 108 fő volt.¹⁹ A kegydíjat sok esetben az uradalom azoknak a cselédcsaládoknak is folyósította, ahol a kereső elhunyt. Az özvegyeknek ilyen esetben kérelemmel kellett fordulni — megfelelő indokkal — a jószágkormányzón keresztül a zirci apáthoz, hogy részükre folyósítsa az uradalom a kegydíjat. A levéltári források alapján a kegydíjak kifizetését kivétel nélkül engedélyezték az apátok a jószágkormányzó javaslatára.

Ebben a gazdasági évben az előszállási cselédbérek a legjobbak közé tartoztak az országban, ennél évi 28 pengővel többet csak Weiss Manfréd derekegyházi uradalma fizetett cselédei részére.²⁰ (Derekegyházán viszont kegydíj, családi pótlék, szülési segély nem volt.) Ebben a gazdasági évben a cselédség és a földmunkások fizetése 33%-kal haladta meg az országos átlagot.²¹

Összehasonlításképpen, az uradalom kimutatta, hogy a 12-13 holdas parasztgazdaságok éves bevétele 700–750 pengő körüli volt.²² Ebből évente közterhekre 100–150 pengőt fizetett ki, maradványa 600 pengő volt.²³

Az uradalom engedélyezte továbbá a cselédek számára két darab tehén tartását és hozzá a két hold föld átadását, melyet nem feltétlenül tartott előnyösnek, ugyanakkor azzal érvelt, hogy ez utóbbi kedvezményekkel a cselédet az uradalom magához tudja kötni, és a cselédcsalád munkabíró tagjait munkára tudja ösztönözni és jövedelemhez is juttatja. Más körülmények között a cselédcsalád munkájára az uradalom nem számíthatott. Az uradalomban nemcsak a férfi munkaerő volt fontos, hanem a család, és azon belül a feleségek elfoglaltsága is. A gazdaság vezetőjének gondolnia kellett arra, hogy a cseléd felesége otthonában találjon elegendő elfoglaltságot a gyerekek nevelésére, azokról és a férjéről való gondoskodáson kívül is. A cselédasszonyoknak az uradalomban lehetőségük volt arra, hogy háztáji gazdálkodást folytassanak. Az uradalom által biztosított két tehén és öt-hat darab sertés gondozása, illetve a két magyar hold föld megmunkálása mellett nyugodtan elvégezheték a ház körüli egyéb munkákat is. Ilyetén módon úgynevezett kisgazdasági üzemek egész raja alakult ki a nagyüzem keretein

¹⁶ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹⁷ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹⁸ Az előszállási ugj. 1726–1945.

¹⁹ FARKAS 1982: 63.

²⁰ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

²¹ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

²² FARKAS 1981: 337.

²³ FARKAS 1981: 341.

belül, amelynek megvoltak a nagyüzemre gyakorolt hátrányos hatásai. A hátrányok mellett előnyei is voltak az ilyen jellegű kisgazdaságok létrejöttének, ugyanis a cselédcsaládoknál a rend által megkívánt erkölcsös életvitel jobban jelen volt, továbbá a cselédcsaládokat így jobban helyhez tudták kötni, egyben segítette az ún. őscselédcsalád-típusok²⁴ kitermelését és megszilárdulását. A cselédek megalégedettsége, a munkaadóhoz való erősebb ragaszkodása, s saját gazdálkodásuk révén segítette a cselédcsaládok vagyoni megerősödését, és egyfajta lehetőséget biztosított a cselédállapotból a törpe-, sőt sokszor a kisbirtokos állapotba történő átmenetelre. A cselédség megerősödését elősegítette, hogy az uradalom közelségében eladásra kínált parcellák 50%-át az uradalmi cselédség vásárolta meg. Mire kegydíjas sorba került egy uradalmi cseléd, biztosítva volt a többségének a saját kis háza kerttel együtt, és hozzá két-három hold szántó, de előfordult olyan is, hogy egyesek akár 10-15 hold termőterülettel is rendelkeztek nyugdíjas korukra.²⁵

Külön érdekes az uradalom vizsgálata esetében az az információ, mely szerint a kegydíjas cselédek jelentős része az uradalom területén lévő Előszállás községben, szolgálati idejük letelével saját házzal és termőfölddel rendelkezett.

Ennek pontos meghatározása céljából 1941-ben az uradalom felmérést végzett a cselédség magánvagyonáról. A felmérés alapján 385 gazdasági cselédnek — nagyjából a gazdasági cselédek 40%-a — saját háza volt, és 220 cseléd²⁶ összesen mintegy 550 katasztrális hold földet²⁷ birtokolt. A házak és földek jórészt a környező falvakban, illetve azok határaitban voltak. A gazdasági világválság hatására több középbirtok ment tönkre a környéken az 1930-as évektől kezdődően, és ezekből vásárolták a cselédek földjeiket. Az előszállási uradalmi cselédség vagyonának gyarapodása a mezőföldi uradalmak tekintetében nem egyedülálló. A fejérvári járásban végzett felmérések alapján 1935-ben Seregélyes község területén a szomszédos uradalomban dolgozó 108 fő cseléd 12%-a vásárolt házat, földterületet, illetve az első világháború óta mintegy 22 000 pengő megtakarítással rendelkezett.²⁸ A járás másik települését vizsgálva (Gánt) 1935-ben 33 volt cseléd költözött be a településre a környező pusztákról, akik házat vettek és földet. Pákozd községben a felmérés szerint ebben az időben 30-35 cselédszármazású kisbirtokos élt.²⁹

A második világháború kitörését követően még inkább kiéleződött a földmunkások, a cselédség és az uradalom ellentéte. Az 1942. évi cselédszegődésnél alig volt jelentkező. A kegydíjakat az 1942. évi 1420. ME. r. a nyugdíjakkal együtt 20%-kal megemelte.³⁰ Vissza kellett tartani a kegydíjra jogosult öreg cselédeket. 1942-ben 150 cseléd teljesített katonai szolgálatot, az aratómunkásokból 120 fő hiányzott.³¹ Katonai szolgálatot teljesített két kerületvezető és négy segédtsz. 1943-ban cselédet az uradalom alig tudott fogadni.³² Aki földet kapott, elhagyta a szolgálatot, és a földmunkás sem vállalt uradalmi munkát.

²⁴ Az előszállási ugj. 1726–1945.

²⁵ Az előszállási ugj. 1726–1945.

²⁶ FARKAS 1982: 64.

²⁷ FARKAS 1982: 68.

²⁸ HELLER 1937: 108–109.

²⁹ HELLER 1937: 108; 111.

³⁰ Az előszállási ugj. 1726–1945.

³¹ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

³² FARKAS 1982: 64.

A cselédség egészségügyi ellátása

A cselédség megfelelő egészségi állapotát — az uradalomnak érdeke volt — egyrészt az uradalom által biztosított orvosi ellátás, másrészt az 1907. évi XLV. törvénycikk 28. §-a garantálta.³³ A jogszabály alapján a cselédcsaládok és kiskorú gyermekeinek teljes körű ellátása 45 napig³⁴ az uradalom kötelezettségébe tartozott. Abban az esetben, ha a munkából való kiesés a cseléd hibájaként róható fel, az összes költség a cselédet terheli. A törvény azt is biztosította, hogy a beteg cseléd helyettesítésének költsége nem vonható le a béréből. Az uradalomban a folyamatos orvosi ellátás biztosítva volt. A cseléd és családja a komolyabb betegségen felül kisebb bajokkal is orvoshoz fordult. A folyamatos orvosi jelenlétnek köszönhetően a gazdasági cselédség egészségügye átlagon felül jó volt.

Az uradalmi cselédség lakhatása

A 19. században az uradalmi gazdálkodás modernizálása kapcsán több konvenció s cseléd számára készült lakás, de ezek putrik voltak. Az uradalomban 1844-ben végzett összeírás alapján 40 putrit írtak össze. Ebből 22 urasági tulajdonú, a többi magánépület.³⁵ A putrik két-három helyiségesek (konyha, szoba, kamra).³⁶ Értékük váltakozik 40–200 váltó forint között.³⁷ A 41. számú putrilakásban hét nőtlen béres lakott, akiket egy özvegyasszony látott el.³⁸ A saját jogú putrik (18) egykori uradalmi alkalmazottaké vagy azok örököseié. Néhányan uradalmi engedéllyel vásárolhattak putrilakást.

1895-ben a kegyúri épületek: a herczegfalvi és az előszállási plébániatemplom, a két papház, az iskolák, a tanítólakások, az előszállási és a nagyvenyimi kastély. A századfordulón a cselédek lakhatási körülményeit, mely szerint a cselédlakások egy része egyszobás, húsz négyzetméter alapterületűek voltak, melyekben egy család élt.³⁹ Ezenkívül megtalálhatóak voltak tovább 25-30 négyzetméter nagyságú cselédszobák is, ezekben két családot helyeztek el.⁴⁰ A béresek többsége kétcsaládos szobákban élt, az egycsaládos cselédlakásokat a felügyelő béresek lakták. Használták még azokat a régi cselédházakat, melyekben a közös konyhából négy szoba nyílt. A négy szobát nyolc bérescsalád lakta. Ezek a cselédhajlékok a putrikhoz viszonyítva korszerűbbek, de zsúfoltak voltak.

Putrik még a 19. század végén is léteztek, Nagyvenyimpusztán 1895-ben minden bérescsalád putriban élt.⁴¹ Egy 1896. évi leírásból tudjuk, hogy a putrik felszámolását 1890 után kezdték el.⁴² A cselédputrik felszámolását azonban nem követte a zsellérputrik elbontása. A házak minőségüktől függően voltak bádoggal, cseréppel, faszindellyel vagy náddal fedettek.

³³ 1907. évi XLV. törvénycikk.

³⁴ FARKAS 1981: 343.

³⁵ A zirci apátság eu. 1919–1945.

³⁶ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

³⁷ A zirci apátság eu. 1919–1945.

³⁸ FARKAS 1981: 346.

³⁹ FARKAS 1981: 353.

⁴⁰ FARKAS 1981: 351.

⁴¹ FARKAS 1981: 365.

⁴² FARKAS 1981: 371.

Az 1905–1914 között létesített cselédházak korszerűbbek voltak már; téglából, kevesebb vályogból, cserépfedéssel és téglapadlózattal épültek.

Összehasonlításképpen, egy 1916-os adat szerint, mely a Pápa-ugodi-devecseri uradalom cselédházait veszi lajstromba, az ottani cselédházak jelentős részének tetejét még mindig nád-
dal, fenyőággal és csekély mértékben cserépszindellyel fedik be, és a házak 70%-a földes pa-
dozatú.⁴³

Új cselédházak létesültek Előszálláson, Herczegfalván, Bernátkúton, Kiskarácsonyban, Ménesmajorban, vincellérház épült Kokasdon, továbbá ellenőri, kovács-, bognárlakás és ha-
lászház is. 1912–1913-ban az uradalomban egyszerre hatvan cselédlakást építettek át.⁴⁴ Remig
apátúr a gazdasági prosperitás elősegítésére nagyobb arányú építkezéseket kezdett a majorok-
ban. Az 1920-as évtől kezdve az uradalom minden majorjában a cselédség is fűrt kútból kapta
a vizet. A csővezeték a cselédlakások közelében volt, úgyhogy a cselédasszonyok csak megnyi-
tották a csapot, s kapták az egészséges ivóvizet.

A sárbogárdi főszolgabíró az 1927-es évben az összes kerületre kiterjedő vizsgálatot ren-
delt el a lakhatási viszonyokat érintően.⁴⁵ A vizsgálati dokumentumok alapján két majorságban
kisebb hiányosságot tárt fel az ellenőrzés, a többit rendben találta.

Az 1930-as évektől a kerületek majorságaiban kétfajta lakóházat építettek, ezek A és B
jelzésűek voltak. Az A jelzésűből 35 darabot építettek, melyek egy szobával rendelkeztek, a
hozzátartozó gazdasági épületek pedig 6 számos állat befogadására és kiszolgálására voltak
alkalmasak.⁴⁶ A B jelzésű házakból húsz darab készült, melyek mindegyike kétszobás, illetve
a gazdasági épületek nyolc állat elhelyezésére voltak alkalmasak.⁴⁷ A 15 darab ipari telephely
házához építettek csak baromfi- és sertésólakat. Az 1940-es években, részben az uradalom
húszezer pengős adományából, ONCSA-házak épültek Előszállás község területén.

Uradalmi iskolák

Az uradalom mind a 11 gazdasági kerületében — állami segély nélkül — fenntartott 12 elemi
iskolát. Kezdetben voltak még vándortanítók, akik délelőtt az egyik, délután a másik pusztán
tanítottak. Mozgásukat az uradalom biztosította lófogattal.

A 20. század elejére felgyarapodott munkaerő népesítette be az előszállási pusztákat. En-
nek megfelelően alakultak a tanügyi viszonyok. A tankötelesek: Herczegfalva 550, Kisvenyim
36, Nagyvenyim 98, Kokasd 46, Mélykút 39, Előszálláspusztá 106, Előszállás szőlőhegy 276,
Nagykarácsony szőlőhegy 43, Gulyamajor 26, Györgyszállás 34, Kelemenmajor 22, Kiskarác-
sonyszállás 69, Ménesmajor 20, Nagykarácsonyszállás 102, Róbertvölgy 6 fő volt. Az összes
tanköteles 1474 fő.⁴⁸ Az uradalom központi településén, Előszálláson — a község 1927-es meg-
alakulás óta — évente 1600 pengővel járult hozzá az öreghegyi állami népiskola fenntartásához
az uradalom. Ez az összeg 10 év múltán 2133 pengőre emelkedett, mert az iskola egy tanterem-

⁴³ FARKAS 1981: 371.

⁴⁴ FARKAS 1981: 346.

⁴⁵ FARKAS 1981: 367.

⁴⁶ A zirci apátság eui. 1919–1945.

⁴⁷ A zirci apátság eui. 1919–1945.

⁴⁸ A zirci apátság eui. 1919–1945.

mel bővült.⁴⁹ Itt 1937-ig 160 gyermeket 3 tanító 3 tanteremben oktatott.⁵⁰ Az uradalom másik államilag fenntartott iskolájában, Daruhegyen 2 tanteremben 2 tanító mintegy 80 diákot oktatott. Iskolákra 1937-ben az uradalom kiadott 37 954 pengőt, és IV. osztályig az iskolai könyveket is az uradalom adta.⁵¹

A tanítók konvenciót kaptak az uradalomtól, amelynek értéke 760 forint volt (3 hold szántóföld, 1 hold kert, 28 pozsonyi mérő kétszeres gabona, 4 mérő tiszta búza, 12 mérő árpa, 5 akó bor, továbbá 2 tehén-, 2 juh-, 6 sertés tartása uradalmi takarmányon).⁵² A tanítók látták el a kántori feladatokat, illetve ők voltak a harangozók is. A javadalomhoz nem számították a szolgálati lakást, amely két szoba, konyha, kamra, pince, kocsiszín helyiségekből állt. A tanítók számára biztosított szolgálati lakások mindig berendezett állapotban voltak. Segédtanítók, al-tanítók működtek az uradalmi pusztákon. Előszálláspusztán az állandó státusú mester mellett három segédtanító volt, akiknek éves jövedelme 450–450 forint készpénz, továbbá élelmezés, természetbeni juttatás járt.

A helybeli (summás) munkásság

Az uradalom majorságaiban dolgozó munkásság második csoportja az aratóság, illetve a helybeli hónaposok. Számuk éves viszonylatban 660 fő,⁵³ akik meglelt családfenntartó kaszás férfiak és mellettük dolgozó marokszedő lányok voltak. A 19. század végén az uradalom által foglalkoztatott munkások zömét a környező falvak adták. Herczegfalva és Előszállás községek 1-2 holdas törpebirtokosai közül kerülnek ki.

A helybeli munkásság végezte az uradalom egész éves gyalogmunkáit. Szerződésük általában minden mezőgazdasági munkára szólt. 1937-ben egy-egy aratómunkás átlagos évi keresete 515 pengő⁵⁴ — országos átlag 400-405 pengő⁵⁵ — volt. Itt nincs értékelve a téli részes favágási keresetük, melynek révén megkeresik a szükséges tüzelőt.

A helybeli hat hónaposoknál az I. osztályú munkás 160 kg búzát és 60 pengő készpénzt, a II. osztályú munkás 120 kg búzát és 45 pengő készpénzt kapott.⁵⁶ A bérkülönbség abból adódott, hogy ki milyen munkát végzett. Élelmezésre havonként és fejenként: 20 kg kenyérlisztet, 10 kg főzőlisztet, 1 kg zsírt, 1/2 kg sót, 2 kg húst, 3 kg babot, vagy ehelyett 12 kg burgonyát és naponta 5 liter tejet kaptak.⁵⁷ A készpénzjárandóságot havonként utólagosan kapták meg, a természetbeni járandóságot viszont kizárólag csak a teljes munkaidő leteltével.

⁴⁹ FARKAS 1981: 376.

⁵⁰ FARKAS 1981: 378.

⁵¹ FARKAS 1981: 377.

⁵² Az előszállási ujj. 1726–1945.

⁵³ FARKAS 1982: 57.

⁵⁴ FARKAS 1982: 66.

⁵⁵ GYÁNI—KÖVÉR 2006: 335.

⁵⁶ GYÁNI—KÖVÉR 2006: 338.

⁵⁷ GYÁNI—KÖVÉR 2006: 338.

Idegen munkások (summások)

A 19. század végétől a fokozott ipari termelésnek köszönhetően az addig is nagy munkanélküliséggel küzdő mezőgazdaságból egyre intenzívebbé vált a munkaerő áramlása az iparba. A nagybirtokokon fellépő munkaerőhiányt a helyi munkásviszonyoktól függően lehetőség szerint helyi munkaerővel igyekeztek pótolni. Amennyiben ezt nem tudták biztosítani, úgy különböző vidékekről vándormunkásokat szerződtettek. Az 1937-es évben a gazdasági munkások száma már meghaladta a 2 ezer főt.⁵⁸

Az előszállási uradalom szívesen szerződtetett olyan munkásokat, akik már korábban dolgoztak a gazdaságban, ismerték a helyi viszonyokat, illetve szokásokat, munkamódszereket, és a házirendet.

Az uradalom a munkásokat nem egy helyről szerződtette. A munkásszerződések szövegezését és megkötését kizárólag a jószágkormányzó intézte. A levéltári források alapján az ország számos pontjáról szerződtettek summásokat. A helyi munkásokon (hónaposok, aratók) kívül Terpes, Fedémes (Heves m.), Pórszombat, Kondorfa (Zala m.), Tarpa (Bereg m.), Mezőkövesd, Emőd (Borsod m.)⁵⁹ községekből, és 1943-tól kezdődően már Kárpátaljáról is szerződtettek munkásokat.

A különféle helyekről származott munkásoknak különböző béreket is adtak, melynek összegét minden esetben a jószágkormányzó határozta meg. A különböző vidékről szerződtetett munkások nem keveredtek más területekről származó munkásokkal, sőt inkább egyfajta verseny volt közöttük. A munkások a legfontosabb munkákhoz a saját szerszámaikat vitték, azonban adódhattak olyan munkák is a gazdaságban, melynek elvégzésére a vitt szerszámok nem voltak megfelelőek. Ebben az esetben az uradalom biztosított megfelelő eszközt, melyért a munkás felelt. Amennyiben az eszköz tönkrement vagy hiányzott, a munkák végzetével annak ellenértékét a bérből végelszámoláskor levonták.

A munkáscsoportban nem lehetett 15 éven aluli és 50 évnél idősebb munkás. Később a felső korhatárt 55 évre emelték fel, majd 1944-ben a nőknél 55 év, a férfiaknál 60 év volt.

Az élelmezés és fizetés a munkakezdés napjától számított. A lakóhely és az uradalom közötti útiköltséget az uradalom viselte félárú, III. osztályú vasúti jegy erejéig.⁶⁰

Az uradalom köteles volt a munkások szállásáról, ivóvizéről, és a főzéshez szükséges tüzelőről gondoskodni. A munkavégzés feltételei a korabeli mezőgazdasági munkás-szerződésekhez hasonlóak voltak, de a munka sajátosságának megfelelően nem mindig terményben, hanem pénzben kapták a fizetésüket.

Uradalmi (idegen) summás jövedelmek

Az előszállási uradalomban a summásbérnél is kétféle formával találkozunk: tiszta készpénz, illetve búza és készpénz (az 1929. évi szerződésben a summások még választhattak, hogy me-

⁵⁸ FARKAS 1982: 58.

⁵⁹ FARKAS 1982: 66.

⁶⁰ A zirci apátság eu. 1919–1945.

lyik bérformában kívánják fizetésüket).⁶¹ Akadt olyan időszak, mikor a bér búzában volt megállapítva, és az idő kitelével pénzben fizették ki. A hat hónaposok az idegenből szerződtetett és a helybeli két hónaposoktól eltérően — még kaptak egész időre 600 négyszögöl tengeriföldet megszántva, melyet meg kellett munkálni, a szarat a tengeritörés után töből levágni, és legkésőbb november 15-ig a földről eltakarítani. Találkoztam olyan szerződéssel is, mely a természetbeni (búza) kiadást a szárvágási munkák elvégzésétől tette függővé. A két hónaposoknál a június közepi, a hat hónaposoknál az október közepi Fejér megyei szokvány búza középárát fizették ki. Itt is 1937-es adat alapján, készpénzben 42 933 pengőt, természetben 24 312 pengőt, összesen 67 245 pengőt fizetett az uradalom.⁶² Egy-egy ilyen munkás átlagos keresete 310-320 pengő volt⁶³ — országos átlag 220-230 pengő⁶⁴ —, melyből átlagosan haza tudott vinni 160-220 pengőt.

Summások szállása

A munkások a gazdaságba megérkezve mindjárt a szállásviszonyokkal ismerkedtek meg. 1930-ban jelent meg a népjóléti miniszter rendelete a munkások elhelyezéséről, miszerint a cselédek és gazdasági munkásokat a közegészség követelményeinek megfelelően, és nemek szerint elkülönítve kell elhelyezni. Egy családnak a tagjai azonban nemre való tekintet nélkül együtt is elhelyezhetők. Istállók, aklok és pajták lakóhelyként nem használhatók. A jogszabály szerint a munkavállalók részére fekvőalkalmatosságot a földtől 30 cm-nél nem lehetett alacsonyabb magasságban elhelyezni. Egyes fekvőhelyek szélessége legalább 1 m, ágyaké legalább 80 cm. A fekvőhelyek közötti szükséges távolság legalább 40 cm.⁶⁵

Az idegenből származó munkásokat az uradalom majorságaiban helyezték el. A fedémesiek szállása Előszálláspusztán a dohányyszárító pajtában, a simítóban volt. A simító közepén egy csomó szalma volt ledobva, abból igyekeztek szalmazsákjaikat megtömni. Külön voltak a férfiak és nők. A fedémesiek tiszták voltak, mindenkinek külön szalmazsákja, dunyhája vagy takarója volt. Volt olyan év, mikor vend (szlovén) munkások jöttek, akiknek sem szalmazsákjuk, sem takarójuk nem volt. A földön, csupasz szalmán feküdtek, és az uradalom adott nagyobb ponyvát, mellyel egyszerre tízen-tizenketten tudtak betakarózni. A mezőkövesdi summások szállása Nagyvenyimben az ököristállóban volt. Az istálló másik részében továbbra is az ökröket tartották. Az ökrök és a summások között embermagasságú, vesszőfonatú, kapuval ellátott kerítés húzódott. A summások hajnaltájban már nem tudtak aludni, mert az ökrök állandóan bögték és láncokkal zörögtek. A szállásukon keresztül vezetett a sín, amelyen az istállóból a trágyát kiszállították. A konyha előtt pedig egy nyitott csatornában folyt végig a bűdös trágyaé, amire rengeteg légy szállt rá. Bernátkúton a mezőkövesdiek szállása az akolban volt, amit a gazdatiszt kimeszeltetett a munkások érkezése előtt. A mezőkövesdieknél a szálláson belül az elhelyezkedés bizonyos rendje⁶⁶ alakult ki. A leánybanda az ajtóval szemben, mellettük

⁶¹ A zirci apátság eui. 1919–1945.

⁶² A zirci apátság eui. 1919–1945.

⁶³ A zirci apátság eui. 1919–1945.

⁶⁴ GYÁNI—KÖVÉR 2006: 340.

⁶⁵ FARKAS 1981: 379.

⁶⁶ FARKAS 1981: 377.

a párosak (házasok), magányos menyecskék, özvegyek, idősebb emberek következtek. Az ajtó mellett egy-egy rosszalvó bácsinak jut hely.⁶⁷ A legénybanda többnyire az ajtós fal két sarkába került. Ezután mindenki kialakította a maga fekhelyét. Legtöbbször magasra felrakott téglákra husángokat helyeztek hosszában és keresztben, és erre tették fel a magasra kitömött szalmazsákot, amit lepedővel és takaróval terítettek le. A szalmazsákok végében helyezték el a summásládát. Az ágy alá pedig a szerszámokat, teknőt stb. tették. Az elhelyezkedés után, a következő napon elkezdődött a munka.

Summások táplálkozása

A summások táplálkozását döntő mértékben az uradalom által adott természetbeni juttatás határozta meg. A fűszerpénzt a csapat cukor, mák, dara stb. beszerzésére kapta. Például 1929-ben a csapat nem fűszerpénzt, hanem az egész idényre 150 kg hagymát és 12 kg paprikát kapott.⁶⁸

2. táblázat. Summások élelmezése 1929-ben. (Készítette a szerző 2021-ben)

	1940	1942	1943	1944
Kenyérliszt	20	20	20	20
Főzőliszt	10	10	10	10
Szalonna	2	3	3	3
Zsír	0,5	0,5	0,5	0,5
Hús	3	3	3	3
Bab	3	3	3	3
Burgonya	12	12	12	12
Só	1	1	1	1
Fűszerpénz	0,6 pengő	1 pengő	2,5 pengő	2,5 pengő

Az előszállási uradalomban a döglött vagy dögrováson levő állatokat beszállították a központba, ahonnan azután a munkásoknak adták ki, egyfajta szokásjog alapján. A munkások ottlétük alatt birkahúst; disznó- vagy marhahúst csak kényszervágás esetén kaptak. A legtöbb helyen nyitott fészerekben építették fel a lacikonyhát, ami rendszerint közel volt ahhoz, ahonnan az ételmet vételezték. A munkások heti étrendje egész idény alatt változatlan volt.

3. táblázat. A fedémesi summások étrendje 1939-ben. (Készítette a szerző 2021-ben)

	Ebéd	Vacsora
Hétfő	bableves, pogácsa	krumplileves (tészta nélkül)
Kedd	húsleves	főzelék (száraz)
Szerda	bableves	kifőtt tészta
Csütörtök	gulyásleves	főzelék (száraz)
Péntek	bableves	kelttészta (üresen)
Szombat	bableves	paprikás krumpli
Vasárnap	húsleves	–

⁶⁷ FARKAS 1981: 369.

⁶⁸ FARKAS 1981: 380.

Az étrendből teljesen hiányzott a friss főzelék. Az uradalom egyes csoportoknak adott 150 négyszögöl zöldséskertet, amit maguknak kellett felásni, és saját pénzükből kellett a dug-hagymát és vetőmagokat stb. beszerezni. Ez természetesen nem volt elegendő ahhoz, hogy a változatosságot biztosítsa. Ezen a kis területen éppen csak a legszükségesebb zöldséget tudták megtermelni. A munkások az ételmezt magukkal hozott tálaikból fogyasztották el, legtöbbször szántóföldek szélén vagy az árokparton.

Summások egészségügyi ellátása

A munkásszerződések szerint a munkás összesen 8 napi betegség⁶⁹ idejére kapott orvosi gyógykezelést és gyógyszert. Erre az időszakra ételmezt adott az uradalom, de bért nem. Az úti-költség megtérítése és a havi étkezés mellett, a törvény szerint betegség esetén járt a munkavállalóknak 8 napig orvosi kezelés és gyógyszerellátás is.⁷⁰ Nyolc napon túl tartó betegség esetén az uradalomnak jogában áll a munkást elbocsátani, kiszolgáltatni neki a havonta esedékes készpénzjárandóságát, a többi megdolgozott bérét pedig az egész csoporttal való leszámolás-kor folyósítja.⁷¹ Egy hosszantartó betegség nemcsak azt jelentette, hogy a munkás nem keresett, hanem a különböző költségek igen sok pénzt emésztettek fel, ami a végén komoly adóssággal járt.

Summás munkafeltételek

A munkások bére a vizsgált időszakban változott, azonban a munkaidő változatlan maradt. A munkásszerződések szerint a munkásnak napfelkeltekor a munka helyszínén kellett tartózkodnia, ahonnan csak napnyugtakor távozhatott. A munkaidőt csak az étkezési idő szakította meg. Reggelire fél óra, ebédre egy óra, uzsonnára fél óra étkezési időt adtak. Az uzsonnaidő szeptember 15-ig, a reggeli idő október 31-ig járt.⁷² A nyári nagy melegben előfordult, hogy a csapat már szürkületben kiment, s délben hosszabb ebédszünetet tartott, de a munka ebben az esetben sötétedésig tartott. A munka kezdésére és befejezésére, valamint az étkezési idők megtartására a gazda vagy helyettese (algazda, pallér) adott engedélyt. A summások régi kívánsága volt, hogy szombat délután tisztálkodás és mosás végett a munkát előbb befejezhessék. A többi szerződésben ez a kedvezmény nem szerepelt, ugyanakkor az uradalom nem szívesen vette, ha a munkások vasárnap délelőtt mosással és vasalással foglalatostkodtak. Viszont mindenkitől elvárták, hogy vasárnap misére menjen.

A summáscsapatok nagy része nem vált igazi közösséggé, inkább egyfajta kényszerközösség maradt. A summásgazda a legváltozatosabb módszerekkel azon munkálkodott, hogy a summáscsapat ne válhasson igazi közösséggé. Úgy érezte, hogy így könnyebb a vezetés, és nagyobb becsülete van a gazdaság előtt. A gazdaságok nem kívánták a gazdarendszert felszámol-

⁶⁹ FARKAS 1981: 358.

⁷⁰ FARKAS 1981: 362.

⁷¹ FARKAS 1981: 369.

⁷² FARKAS 1981: 366.

ni, mert azon a véleményen voltak, hogy szükség van olyan emberre, aki a summások szokásait és gyengéjét ismeri, sőt ha kell becsapásukra, elárulásukra is képes.

Az aratók fogadták és fizették kettőzőiket, vízfordóikat és szakácsnőiket, s gondoskodtak ételmezésükről. A szakácsnőknek a gazdaság 600 négyszögöl földet adott ki.⁷³ Az uradalomban dolgozó főszakácsné (vezető főzőasszony) legtöbb esetben a summásgazda felesége volt. 1929-ben még szintén első osztályú bért kaptak, csak később, a negyvenes évek körül másodosztályút. Általános gyakorlat volt az előszállási uradalomban, hogy aratás és cséplés, szakmány-munkák idején a főszakácsné és a szakácsnék a „summa-fizetést” kapták.⁷⁴

Az aratók vízfordók fizetésére kapnak az uradalomtól páronként 1 kg búzát és 1 kg rozst. Az aratók a tizedik szem- és szalmarészen kívül ételmezésre 40 kg búzát és 40 kg rozst, 2 kg zsírt kaptak aratópáronként.⁷⁵

A gazdaság szerződésileg biztosította magát, hogy amennyiben az aratók hanyagsága folytán a vállalt terület aratása nem fejeződött be időre, az uradalomnak jogában állt az aratók terhére a munkát elvégezni. A szerződés szerint, ha a munkás orvosi bizonyítvánnyal igazolt betegség, vagy netán a családjában előforduló haláleset miatt napokat mulasztott, mulasztási díjat nem kellett fizetnie, ha azonban törvénytelen okból és engedély nélkül munkát mulasztott, a napszámot fizetnie kellett a szegényalap számára és a munkatársai részére, ezzel szemben a közös keresetben részesül. A gazdaság kikötötte, hogy minden egyes arató nyári keresetéből 150 kg búzagabonát biztosítékul az összes munkák elvégzéséig visszatartott.⁷⁶ Az őszi mezőgazdasági munkák alatt azoknak a munkások az esetében, akik igazolatlanul mulasztottak napokat, az uradalom visszatartott napi 5 kg gabonát, melyet az uradalom vagy ösztönzésül szétosztott a munkások között vagy jótékony célra fordította.⁷⁷ A szerződés tartalmazott egy olyan pontot is, hogy minden olyan munkást, aki lázító vagy ellenszegülő magatartást tanúsított haladéktalanul elbocsátották.

Summások és a majorsági cseléd viszonyok

A summások minden tavasszal és nyáron új szint hoztak a puszta egyhangú életébe. Az évről évre visszatért idősebbek a majorsági cselédeket jól ismerték. A summásgazda leginkább csak a pusztai parancsolókkal és néhány cselédemberrel érintkezett; egész nap a csapattal volt munkán, így komolyabb kapcsolat a cselédséggel nem alakulhatott ki. Az uradalmi cselédség a summásgazdát a summásccsapattal egynek tartotta. Általában a summásccsapat és a cselédség között kölcsönös lenézés akadályozta komolyabb kapcsolat kialakulását. A summások szerint a cselédelet zárt és szigorú szabályok szerinti élet volt, amit egész éven át a gazdaság parancsolói határoztak meg. Ők ezzel szemben pár hónapot leszolgáltak, s utána a falu szabadabb keretein belül nem parancsolt nekik senki. A cselédek lenézték a summásokat, mert a helybeli munkások bérletörőit látták bennük, továbbá elítélték, hogy milyen rendezetlen ételmezési és

⁷³ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

⁷⁴ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

⁷⁵ FARKAS 1981: 379.

⁷⁶ FARKAS 1981: 388.

⁷⁷ FARKAS 1981: 399.

szálláskörülmények között éltek. Ezeket a korlátokat csak a fiatalság törte át, mert más szórakozási lehetőség hiányában a legények gyakran megfordultak a summásszálláson, igen gyakran szombat és vasárnap a summások cuháréján vettek részt. Nyári időben csak kétszer-háromszor rendeztek cuhárét; ősszel, mikor a nappalok rövidebbek lettek, gyakran hét közben is. A summásság és cselédség fiataljai között nagyon szórványosan fordult elő házasság. Sokkal merevebb elzárkózás volt az uradalmi iparosok és a cselédek között. A summások és cselédek közti kölcsönös lenézés folytán inkább csak alkalmi jellegű, gazdasági kapcsolatok alakultak ki. Például a summáslányok és -asszonyok nem szerették az agyonsózott szalonnát, ezért a cselédeknek eladták. Ha az uradalomtól nem tudtak tejet venni, akkor a cselédségtől kaptak. Lényegesen jobb és meghittebb kapcsolat volt a több év óta ismert summások, summásgazda és cselédek között. A mezőkövesdi summások a szerződési idő kiteltével visszatértek a saját falujuk közösségébe. A fedémesiekből két lány ment férjhez Előszálláson.⁷⁸ A summások és a cselédek kapcsolatát legjobban mutatja az egyik házassága. A férj uradalmi cseléd volt, a fiú szülei semmiképpen nem egyeztek bele, hogy fiuk summáslányt vegyen feleségül. Annyira haragudtak, hogy még a fiatalok esküvőjére sem mentek el. A cselédség egy része lenézte a summásokat, mert egyik évben itt, másik évben másutt henteregtek — tartották róluk. A summások pedig furcsán nézték a cselédeket, mert szolgálékeknek tartották őket, mivelhogy egész életüket egy a világtól elzárt pusztán éltek le. Az idénymunkások az előszállási uradalomban néhány hónapot töltöttek, sorsukkal nem törődtek. Évek és évtizedek múltak el anélkül, hogy szállásuk, ételmezésük, bánásmódjuk lényegesen megváltozott volna. Munkabérük is csak a vizsgált időszakban emelkedett.

Összességében az írással igyekeztem betekintést nyújtani az uradalom társadalomtörténetébe, különösen abba a körülménybe, hogy az uradalom vezetése hogyan fedezte fel az embert a gazdaság területén élőkben, különösen a cselédségben. Milyen módon igyekeztek az uradalom területén élő és dolgozó cselédség munka- és szociális életkörülményein javítani, még akkor is, ha az uradalom számára mindez egyre nagyobb kiadással járt.

The Operation of the Előszállás Estate in the Twentieth Century

The tenant farms of the Zirc Abbey estate in the village of Előszállás date back to the mid nineteenth century, but went through a process of continual redevelopment, both economically and socially. The most important element of this was the division of the area into districts and subdivision into tenant farms. Thanks to the conscious development process, by the first half of the twentieth century it had developed into one of the country's most advanced capitalist economies. The development of the Előszállás farms marked a successful era in the history of the Cistercian Order and the estate, which ended in 1945 with the distribution of land. One of the specifics of the Előszállás estate was that it had to keep in mind that the survival of the Cistercian Order always depended on the profitability of the estate. This study provides an insight into the life of indentured farm officials and tenants living in the farms of the estate.

⁷⁸ HAGYÓ 1958: 1914–1944.

In particular, it attempts to show their remuneration, housing, health care and the schooling of the children living on the estate. It introduces the reader to the working conditions and everyday life of the nearly two thousand agricultural labourers contracted for different jobs on the estate every year.

Felhasznált irodalom

FORRÁSOK

A zirci apátság eui. 1919–1945

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL FVL) XI. 618.
Előszállási uradalmának iratai.

Az előszállási ugj. 1726–1945

MNL FVL XIV.5-1. Előszállási uradalom gazdasági jelentései.

HAGYÓ Kovács Gyula

1958

Harminc esztendő Előszállásán, 1914–1944 (1945). Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltára (a továbbiakban MNL FVL) XV.42. kéziratár.

SZAKIRODALOM

FARKAS Gábor

1981 Előszállás. In FARKAS Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv* 15. Székesfehérvár, 337–399.

1982 Az előszállási uradalom igazgatása (1920–1945). *Levéltári szemle* 32. 1, 57–68

1989 Hagyó-Kovács Gyula: Harminc esztendő Előszálláson. *Agrártörténeti szemle* 31. 1–4, 228–273.

GYÁNI Gábor — KÖVÉR György

2006 *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Osiris.

HELLER András

1937 *Cselédsors*. Budapest: Szent-István Társulat, 108–112.